

ANALI Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku	Sv. 22	Str. 141-153	Osijek, 2006.
	Primljeno na sjednici Razreda za društvene znanosti 12. listopada 2006.		

UDK: 27-235(497.5)"/1831"

Pregledni rad

TADEJ VOJNOVIĆ*

PREVOĐENJE CJELOVITE BIBLIJE U HRVATA OD ĆIRILA I METODA DO PRVE TISKANE BIBLIJE 1831. GODINE

U svojoj kulturnoj i religioznoj povijesti svaki narod ima i svoj "biblijski put". To je ona njegova vlastita povijesnost Biblije, boravak Riječi Božje u njemu. Posebno značajan trenutak toga puta Biblije u nekom narodu jest nacionalni prvotisk Biblije.

Istraživanje prevođenja Biblije u nas treba početi od ćirilometodskog razdoblja jer se mnogi naši biblijski tekstovi naslanjaju na biblijsku baštinu Ćirila i Metoda koja je do nas došla preko pojedinih misala, brevijara i biblijskih odlomaka.

Od Ćirila i Metoda pa do prve tiskane Biblije na hrvatskom jeziku (1831.) imamo povijesno zasvjedočenih šest cjelovitih Biblija.

Skromno smatram doprinosom ove radnje:

- 1. pionirsko istraživanje hrvatske povijesti pod vidom prevođenja cjelovite Biblije kako bi se sve te naše Biblije s povijesnom zajamčenošću mogle evidentirati;*
- 2. sabiranje izvora i literature povezane s prevođenjem cjelovite Biblije;*
- 3. provjeravanje izvora i tvrdnji koje su o tim Biblijama i njihovom prevođenju do nas došle;*
- 4. vjerujem da će upravo ovakvo bibliografsko istraživanje moći biti podloga za daljnje studijskopovijesno istraživanje.*

U velikoj problematici prevođenja cjelovite Biblije u nas mnoge su stvari ostale otvorene, i to je ponuda za daljnji rad i istraživanje

Cljučne riječi: *Biblije, Biblija Bernardina Frankopana, prva tiskana Biblija u Hrvata*

Uvod

U svojoj kulturnoj i religioznoj povijesti svaki narod ima i svoj određeni "biblijski put". To je ona njegova vlastita povijesnost Biblije, boravak Riječi Božje u njemu. Taj

* prof. dr. sc. fra Tadej Vojnović, samostan sv. Ivana Kapistrana, 21000 Novi Sad, Cara Dušana 4

put i ta povijesnost počinju od onoga trenutka kada ju je narod primio u liku Biblije, a događa se kroz širenje, prepisivanje i tisak. Posebno značajan trenutak toga puta Biblije u nekom narodu jest njegov nacionalni prvotisak Biblije.

Mi Hrvati dobili samo svoj biblijski prvotisak 1831. godine. Bio je to prijevod revnoga franjevca Petra Katančića (umro 1825.), prijevod koji je nakon njegove smrti, uz neke ispravke, izdao u Budimu Grgur Čevapović pod naslovom: *Sveto pismo Starog Zakona* (sadržava 4 sveska) i *Sveto pismo Novog Zakona* (dva sveska).

Gledajući našu kulturnu baštinu i povijesno kulturno bogatstvo, moramo reći da smo mi Hrvati svoj prvotisak Biblije dobili vrlo kasno. U odnosu na neke druge europske narode, to izgleda ovako: Nijemci su dobili svoj prvotisak Biblije 1466., Talijani 1471., Česi 1488., Francuzi 1523., Poljaci 1561., Slovenci 1584., Mađari 1590., Slovaci 1829. (sada Hrvati 1831.), Srbi 1868., Bugari 1868., Rusi 1876. i Ukrajinci 1880.

Postavlja se pitanje zašto tako kasno? Upravo na to pitanje želim odgovoriti u ovom prikazu. Prava je povijesna nedaća što je hrvatski narod tako kasno dobio svoju prvu tiskanu Bibliju. Trebalo se to dogoditi najprije 1565., zatim četrdesetih godina 17. stoljeća, ali ništa se od toga nije dogodilo, kako ćemo vidjeti u ovom prikazu.

Želim se ograničiti samo na *cjelovite* Biblije. S obzirom na pojam **CJELOVITOG** prijevoda, uzeo sam u obzir tri kriterija: a) Biblije koje su do nas došle u rukopisu u bar relativnoj cjelovitosti (makar npr. nedostaje nekoliko knjiga kanonskoga teksta), b) prijevode pojedinih knjiga gdje se može dokazati da predstavljaju dio rada koji je smjerao k cjelovitoj Bibliji, c) slučajeve gdje nemamo ni dio teksta, ali se postojanje prijevoda cjelovite Biblije može povijesno utvrditi.

Ovamo ne pripadaju biblijski tekstovi koji su sadržani u našim lekcionarima. Povijest hrvatskih lekcionara vrlo je iscrpno obradio dr. Jerko Fućak. Također nisam uzeo u obzir samo prijevode Novog zavjeta (npr. Rusićev) ni djelomične prijevode Svetoga pisma, kao ni različite postile i misale koji sadržavaju biblijski tekst.

Koliko se danas može povijesno pokazati, takvih prijevoda ili pokušaja prijevoda cijele Biblije u nas ima šest, ne ubrajajući tu ćirilometodski prijevod, te Dubrovački rukopis koji sadržava prve dvije knjige starozavjetnog biblijskog teksta. Kronološki gledano, tih šest prijevoda ili pokušaja prevođenja cjelovite Biblije izgleda ovako:

Biblija Bernardina Frankopana, o kojoj ćemo opširno ovdje govoriti počinje se prevoditi 1521. Bernardin taj posao povjerava riječkim glagoljašima.

Biblija hrvatskih protestanata počinje se prevoditi i tiskati u novoosnovanoj tiskari u Urachu pokraj Tübingena. Biblija se na hrvatski jezik počela prevoditi 1557. godine. Od prevedenih i izdanih knjiga tu su Novi zavjet 1. dio glagoljicom (1562. u 1000 primjeraka), Novi zavjet 2. dio glagoljicom (1563. u 1000 primjeraka), Novi zavjet 1. dio ćirilicom (1563. u 1000 primjeraka), Novi zavjet 2. dio ćirilicom (1563. u 1000 primjeraka), Proroci latinicom (1564. u 50 primjeraka, pokusno) i Proroci gla-

goljicom (1564. u 50 primjeraka, pokusno). Smrću velikoga mecena baruna Ungnada, tiskara prestaje raditi.

Biblija Bartola Kašića. Ovaj vrijedni isusovac počinje prevođenje Novoga zavjeta 1622. godine. Prema nalogu Propagande u vrijeme pape Urbana VIII., 1625. daje se na prijevod cijeloga Svetoga pisma. Godine 1631. dubrovački biskup Tomo Celestije javlja Propagandi da će u zgodno vrijeme Kašićev prijevod poslati u Rim. To je i učinio iste godine u studenom po krfskom biskupu. Uz prijevod je poslao i svoje odobrenje. Po svjedočanstvu M. Karamana (umro 1771.), tiskanje prijevoda spriječio je tadašnji senjski biskup (bio je to Ivan Agalić, umro 1649.).

Poljička Biblija. U Arhivu tadašnje Jugoslavenske akademije u Zagrebu našao sam u rukopisu cjelovit prijevod Biblije pod signaturom I d 41. Taj je rukopis poklonio JAZU Vjekoslav Kružičević, čije se ime i prezime nalazi na prvom listu prvoga sveska: "Vjekoslav Kružičević, bogoslovac, Zvečanj kod Crnića g. 1895." Pregledavajući rukopis pronašao sam među listovima fragment veličine 16 x 4 cm, na kojemu piše bosančicom: "Uime Boga na 6 novembra na 1768." Ako je fragment dio prve stranice (kako se to pretpostavlja), tada bi godina 1768. bila i godina početka prevođenja Biblije. Svakako je poljički svećenik Burgadelli imao neku vezu s rukopisom jer je to A. Kuharski ispitao na licu mjesta kratko vrijeme nakon Burgadellijeve smrti, gdje je još vjerojatno našao svjedoke Burgadellijeva rada. To ne dokazuje da je sav rukopis Burgadellijevo djelo, pa ni kao prijepis. Unatoč tomu, može se prihvatiti ono što je utvrdio A. Kuharski, tj. da je rukopis dovršio svećenik Burgadelli.

Jurjetinovićeve Biblije. Mihael Jurjetinović rođen je 29. lipnja 1752., a kršten 6. srpnja iste godine. Otac mu se zvao Antun, a majka Margarita. Označena je i godina postanka: "U Splitu 1794.", i to na prvoj stranici rukopisa. Bibliju je, dakle, prevodio u dobi od 42 godine. Iz naslovne stranice njegove Biblije vidimo da je bio svećenik, član Bratovštine sv. Filipa Nerija u Splitu. Biblija ima i komentar. To je prvi pokušaj u Hrvata da se dade Biblija s komentarom. Komentar je prijevod komentara talijanskoga biblicista Antonija Martinija (1720. – 1809.), biskupa Firenze.

Biblija Maksimilijana Vrhovca. Kada se kronološki rasporede izvori koje posjedujemo o Vrhovčevu radu na prevođenju Biblije, tada oni obuhvaćaju vrijeme od 20 godina, točnije, od 1810. do 1830. Ali ni u tom razdoblju, na temelju podataka koje posjedujemo, ne možemo zaključiti da je bila prevedena cijela Biblija, pa ni veći njezin dio.

Biblija Bernardina Frankopana

Svjedočanstva o Bernardinovoj Bibliji

Dva su povijesna izvora iz kojih saznajemo da je Bernardin Frankopan dao prevesti Bibliju na hrvatski jezik:

1. Tvrđnja Primoža Trubara, sadržana u posveti (uvodu) slovenskoga Novoga zavjeta, *Ta prvi dejl tiga Noviga Testamenta*, koji je izišao u Tübingenu 1557. godine.

2. Tvrđnja Matije Klombnera, bilježnika kranjskih staleža u Ljubljani, sadržana u njegovu pismu barunu Ungnadu 28. XI. 1562.

I u jednoj i u drugoj tvrđnji izričito se tvrdi da je Bernardin Frankopan dao prevesti Bibliju na hrvatski jezik.

Poticaj za **Trubarovu** tvrđnju dao je događaj koji se zbio u Tübingenu vjerojatno 1555. godine.¹ Tada je onamo došao neki svećenik iz Dalmacije i donio sa sobom cjelokupni prijevod Biblije na hrvatski jezik. To je bio rukopis pisan “hrvatskim slovima” (glagoljicom). Prema njegovu pripovijedanju, on je taj prijevod načinio na temelju Vulgate. Posao je počeo 1547. godine, a završio 1554. godine.²

Na to su se pogađali s navedenim Hrvatom, nastavlja Trubar, da bi ostao kod njih tako dugo dok njegovu Bibliju ne usporede s novim prijevodima i da bi se u međuvremenu tiskala. I koparski biskup Vergerije obećao mu je da će mu od nekog kršćanskog knjeza isposlovati beneficij od kojeg bi godišnje, i to do smrti, dobivao 100 dukata. S tim bi iznosom dobro proživio jer je bio sam bez žene i djece. On je na to dao konačan odgovor: nije došao k njima s namjerom, a ni svoje stvari kod kuće nije tako ostavio, da bi mogao dugo ostati kod njih već, jer je doznao iz njihova pisanja i pisanja drugih da namjeravaju uz velik trošak prevesti Bibliju na hrvatski jezik, došao je tako daleko k njima i ponio sa sobom Bibliju samo zato da im zaista dokaže da je to njihovo namjeravano djelo on već izvršio, kako bi se oni riješili skrbi, truda i velikih troškova. On, pak, znade za mjesto i priliku gdje će njegov prijevod Biblije biti tiskan bez njihovih i njegovih troškova. Protiv toga navodili su mu različite neprilike i zapreke koje ga mogu snaći pri tiskanju Biblije u onom kraju. Sve to nije ništa pomoglo. Četvrti je dan otišao od njih u Dalmaciju.³

¹ Trubar, naime, u slovenskom Novom zavjetu koji je izišao 1557. godine pod naslovom *Ta prvi dejl tiga Noviga Teštamenta*, kaže da je bilo dvije godine ranije kako su se tako pogađali sa spomenutim Hrvatom. Iz toga zaključujemo da je to bilo godine 1555.

² 1NZ sl. b-a. “Diser kam bald zu vns vnd bracht mit jme ein gantze Crobatische geschribne Bibel /die er erst /sagt er / im 47. Jar / auss der alten Lateinischen translation zuuerdolmetschen /vne im 54. volendet hett.”

³ Isto b-b. “Auff solchcs nun / handelten wir mit dem obgemelten Crobaten / das er bey vns war bliben / biss wir sein Bibel auch mit den neuen Translationen conferierten /vnd in der zeit seheten vmb Crobatische Matrices vnd Buchstaben / damit sein Bibel gedruckt wuede. Vnnd der Herr Vergerius versprach ime / von einem Christlichen Fuersten ein Beneficium zu crlagen / dauon er jarlich / vnd sein lebengang hundert Guelden wurde haben // mit der besoldung het er sich wol mogen erhalte / nach dem er ein einzige person / on Weib vnnd Kind war // hierauff gab er vns beschlüssich zu antwort. Er sey der meinung zu vns nit kommen / auch seine Sachen daheimbel dermassen nicht verhasen / das er bey vns lang soll oder muege bleiben / Sonder nach dem er auss vnserem vnd anderem schreiben hab vernommen / das wir der vorhabens sein / vnd grossen vnkosten dahin wenden / das die Bibel in di Crobatische sprach werde verdolmetscht / So sey er darumb zu vns so weit kommen / vbd due Bibel mitgebracht / vns damit warhafftig zucrinneren / er hab disc vnserc fuergenommene arbeit schon volbracht / vnd das wir der sorg / much / vnd des grossen vnkosten ueberhept sollen sein. Vnd er wiste ort vnd gelegenheit / das sene verdolmetzchte Bibel / on vnser vnd sein vnkosten werde getruckt. Entgegen haben wir jme allerlce gfahr vnd hindernuss / die jme bey dem trucken der Bibel am selbigen ort mochten begeben / fuergehaten. Aber es halff nichts / zoge also am vierdten tag von vns wirerum in Dalmatien.

Zatim Trubar govori o pokušaju da pronađu tog svećenika i njegovu Bibliju, no uzalud. Navodi izvore, odnosno prijevode Biblija koje ima pred sobom te trud koji on i biskup Vergerije ulažu u slovensko i hrvatsko prevođenje. I konačno, evo Trubarova svjedočanstva:

“Upravo ona mogla bi biti od starog hrvatskog grofa Bernardina koji je vladao u Grobniku, a o kojem sam često slušao prije 36 godina dok sam kod sv. Vida na Rijeci polazio školu. Spomenuti grof dao je na svoj vlastiti trošak po petorici svećenika prevesti Bibliju.”⁴

Dobrovski zaključuje: kako je Trubar to pisao 1557. godine, Biblija Bernardina Frankopana imala je biti započeta negdje 1521. god.⁵ S tim mišljenjem slažu se i drugi, primjerice **Šafarik**,⁶ **F. Bučar**,⁷ **V. Štefanić**⁸ i drugi.

Takvoj kronologiji odgovaraju i druga dva povijesna podatka. Prvo, boravak Primoža Trubara u Rijeci u glagoljskoj školi pada u vrijeme od 9. lipnja 1520. do 9. lipnja 1521. godine.⁹ Jedan tako velik pothvat kao što je prevođenje Biblije koje je poduzeo Bernardin Frankopan, sigurno je u ono vrijeme bio opće poznat, pogotovo u glagoljaškoj školi, među glagoljašima Rijeke i okolice. Drugi povijesni podatak govori da je grof Bernardin Frankopan doista bio gospodar na Grobniku kod Rijeke, i to sve do 1529. godine.¹⁰

Izjavu Primoža Trubara, premda ona u sebi sadržava opažanje i sjećanje dvanaestogodišnjeg dječaka Trubara, možemo smatrati posve autentičnom, to više što nisam naišao ni na jedno mišljenje koje bi bilo protivno, koje bi osporavalo njezinu istinitost. To je, kako kaže F. Kidrič¹¹ (a on je sigurno najbolji poznavatelj Primoža Trubara!): “spomen na istinito djetinstvo. On odgovara 12-godišnjem seoskom dječaku.”

Drugo svjedočanstvo o Bibliji Bernardina Frankopana jest ono **Matije Klombnera**,¹² a također je vezano uz jedan “biblijski” događaj. Riječki kapetan Franjo Barbo, gorljivi pristaša protestantizma, bio je i gorljiv tragač za cjelovitim prijevodom hrvatske Biblije. O tom pothvatu više ćemo govoriti kada bude riječ o Bibliji hrvatskih protestanata. Sada ističem samo da je Barbo doveo u Ljubljanu jednoga franjevca koji je

⁴ Isto biiij-a. “Sie mag gleichwol des alten Crobatischen Grauen Bernhardin der zu Grobnik gesessen gewest sein von der ich vor vor sechs vnd dreissig Jaran da ich zu S. Veit am Pflaum in die Schul gangen bin oft habe geohört gemelter Graue lasse die Bibel durch fünf Priester ajft sein eogen Kosten verdolmetschen.”

⁵ DOBROWSKY, *Slovanka* 65.

⁶ ŠAFARIK, *Geschichte I*, 170

⁷ BUČAR, *Povijest* 68.

⁸ ŠTEFANIĆ, *Hrvatski prijevod HE* 493.

⁹ KIDRIČ, *Ogrodje* 185.

¹⁰ RUPEL, *Primož Trubar* 118.

¹¹ KIDRIČ, *Ogrodje* 184.

¹² Usp. K 128.

posjedovao cjelovit hrvatski prijevod Biblije. Bilo je to na blagdan sv. Katarine, 25. studenoga 1562. Taj su se dan oko toga redovnika i Barbe okupili istaknutiji ljubljanski protestanti da bi progovarali s posjednikom hrvatske Biblije. **Klombner** tvrdi da je ta Biblija tek jednim dijelom djelo spomenutog franjevca, a ostalo da je još Bernardin Frankopan dao prevesti na hrvatski.

Kako je Klombner došao do zaključka, nije jasno. To više što franjevac kojega je Barbo doveo u Ljubljano nije sa sobom ponio Bibliju već ju je ostavio kod kuće. Možda je on to zaključio tek kada su protestanti došli u posjed te Biblije. No kako bilo, za nas je ovoga trenutka važno da je Klombner znao kako je grof Bernardin Frankopan dao prevesti Bibliju na hrvatski jezik.

Uzmemo li u obzir oba svjedočanstva, mislim da možemo i smijemo zaključiti: povijesna je činjenica da je grof Bernardin Frankopan dao prevesti Bibliju na hrvatski jezik te da je ona, barem u jednom svojem dijelu, i prevedena.

To je ujedno prvi cjeloviti hrvatski prijevod Biblije, povijesno zasvjedočen i poznat. Kakva je bila Biblija Bernardina Frankopana, s kojeg je predložka prevedena?

“Biblije” Bernardina Frankopana

Povjesničaru ne može izbjeći činjenica da se nakon 1521. godine, nakon vjekovne šutnje od sedam stoljeća, iznenada pojavljuju Biblije na hrvatskom. Tu je prije svega Biblija o kojoj smo već nešto govorili, a koju je svećenik Hrvat donio 1555. u Tübingen Primožu Trubaru i biskupu P. P. Vergeriju. Zatim se, kako ćemo vidjeti, spominje hrvatski cjeloviti prijevod Biblije na Rabu (ili Cresu?), pa krčka Biblija u Omišlju. A 1521. godina bila bi nekako godina kada je Bernardin Frankopan Grobnički povjerio petorici svećenika da prevedu cijelu Bibliju.

Osim toga, upada u oči da se sve to odvija na području Rijeke i Kvarnera i da su te Biblije pisane glagoljicom. S time treba povezati i činjenicu da je na Rijeci u ono vrijeme bila glagoljaška škola, a tako i podatak da je Bernardin Frankopan najvjerojatnije za taj posao uzeo glagoljaše. Svaka od navedenih Biblija ne mora biti upravo “original”, tj. izašla direktno iz “pisarne” one petorice svećenika. Treba pretpostaviti da se ta Biblija u cijelosti ili djelomično prepisivala.

O tübingenškoj Bibliji već je bilo govora. Trubar je bio uvjeren da je taj rukopis Biblija Bernardina Frankopana.¹³ Tu Trubarovu tvrdnju prihvatili su povjesničari kao gotovu stvar i nema ni jednoga koji bi osporavao njezinu istinitost. Hrvata¹⁴ koji je u Tübingen donio sa sobom Bibliju pronašli su Trubarovi prijatelji u Ljubljani, a o njemu se znade da je došao iz Dalmacije, da znade latinski i talijanski.¹⁵

¹³ !NZsl biiij-a.

¹⁴ ELZE, Die slovenischen 125.

¹⁵ RUPEL, Slovenski protestanti 25.

Trubar i Vergerije bili su vrlo veseli jer bi se na taj način riješio veliki problem prevođenja Biblije na hrvatski. Vergerije, pun oduševljenja, piše württembergškom vojvodi Krištofu: “Dok sam ja poslao u Slavoniju po prevoditelje za hrvatsku Bibliju, nađoše moji prijatelji već gotov prijevod Biblije nekoga pobožna i učena muža koji ne zna gdje i kada će ga moći izdati... Taj isti prevodilac želi ponuditi svoju muku Vašoj Milosti...”¹⁶

Što je motiviralo hrvatskog svećenika da se onako postavi prema hrvatskim protestantima? Ch. Sixt¹⁷ pretpostavlja da je taj svećenik bio gorljiv pristaša katoličke vjere pa zbog toga nikako nije htio da njegovo djelo ugleda svjetlo baš preko protestanata.

Šafarik¹⁸ zaključuje da je on vjerojatno kanio izdati svoje djelo u Veneciji. On to po svojoj prilici zaključuje iz Trubarove izjave¹⁹ u istom predgovoru prvog dijela slovenskoga Novoga zavjeta, gdje Trubar govori kako se ništa ne čuje da bi on ili tko drugi u Veneciji ili gdje drugdje dao tiskati nešto na hrvatskom osim misala i brevijara.

Trubar se u Tübingenu nije lako pomirio s tim da je taj svećenik Hrvat jednostavno otišao sa svojom Biblijom natrag u Dalmaciju. On sam spominje u istom predgovoru kako su ponovno slali k njemu ljude, kako su mu pisali i opominjali ga neka pametno i razborito upotrijebi svoju Bibliju da bi se uskoro tiskala. Piše mu neka se ne boji nikakvih nepravilnosti nego neka s Biblijom ponovno dođe k njima, za njega je sve pripremljeno kako su mu i obećali.²⁰

U isto vrijeme Trubar moli svoje zemljake da se kod hrvatskih knezova zauzmu ne bi li se nekako ta knjiga pronašla da je on može tiskati.²¹

Taj se prijevod (možda bolje taj primjerak, taj rukopis Hrvatskog svećenika – kako ćemo kasnije vidjeti!) do danas nije pronašao. J. Dobrovski²² piše kako nam nitko ne zna kazati gdje bismo sada taj rukopis tražili. Stoga pita Kopitar: znade li itko nešto o daljnjoj sudbini toga dalmatinskoga prijevoda, i dodaje: gospodin Voltiggi ili P. Appendini imali su najbolju mogućnost slijediti trag.

Na molbu koju je Primož Trubar uputio zemljacima da traže hrvatsku Bibliju sigurno je najpredanije odgovorio riječki kapetan Franjo Barbo od Waxensteina (Koz-

¹⁶ “... dum misi in Slavoniam ad querendos homines idoneos ad faciendum versionem, ecce mei amici inveniunt ipsa biblia jam conversa a quodam linguae Slavicae peritissimo et piissimo viro, qui nesciens, ubi nam posset dare imprimenda... Ille igitur cupit Vestrae Illustrissimae Celsitudini effere tales suos labores...” Pismo od 11. V. 1559., KS 212.

¹⁷ SIXT, P.P. Vergerije 372.

¹⁸ ŠAFARIK, Geschichte I, 170.

¹⁹ 1NZsl bij-a.

²⁰ Isto.

²¹ Isto biiij-a.

²² J. VOLT “ / Voltiggi / filolog, umro 1825.; Fr. M. APPENDINI /1768. – 1837./ povjesničar i lingvist. Usp. EJ Sv. 8., 531 i HE sv. I, 142 – 143. DOBROWSKY, Slovanka 65.

ljaka). Taj je istarski vlastelin najrevnije tražio hrvatsku Bibliju.²³ U tom svom traganju on saznaje od nekoga čovjeka s otoka Raba da se ondje u samostanu nalazi hrvatska Biblija kojoj je vlasnik fra Nikola Mojzes.²⁴ Iz jednoga pisma Fabijana Kirchenberga, prodavača hrvatskih i slovenskih protestantskih knjiga u Ljubljani, upućena barunu Ungnadu, saznajemo da je taj redovnik došao s Cresa (Kersst). U pismu, naime, stoji: "... mit namen brueder Nicolauss Moses auss der inassl Kersst..."²⁵ Njegova je domovina "insel Khorsche (?)", kako stoji na drugom mjestu,²⁶ a spominje se i "Kherschawerdt",²⁷ kao mjesto na koje se uputio iz Ljubljane. Ne zna se jesu li sva tri imena oznaka za isto mjesto.

Čim su Barbo i Trubar za to čuli, razmišljali su kako da dođu do te Biblije. Barbo je za hrvatsku Bibliju doznao u lipnju 1561. Nakon savjetovanja s Trubarom pisao je fra Nikoli Mojzesu, kako to saznajemo iz pisma Hanibala de Comitibus,²⁸ upućena Primožu Trubaru. Tu stoji: "Reliquum est, ut te certiore reddam, me coram egisse ac locutum fuisse hic Galignanae primum, tum Coslaci cum ipsomet nobili et integerimo uiro Francisco Barbo Fluminis praeside, quem modius fidius (habeo tibi policeri) euangelicae fidei protegenda, propagandaeque summopere et ex animo certe studere, inuigilareque perspexi. Ea de cause extemplo literas ad Nicolaum Moyseum bibliae translatoem exaravit, hortationis sane plenas, ne moretur, sed quam primum, ommissis omnibus, ut se huc conferat, ad te nobiscum profecturus."²⁹ Dva mjeseca kasnije Hanibal ponovno piše Trubaru kako je s Barbom razgovarao o redovniku koji je preveo Bibliju.³⁰

Konačno je u studenom 1562. Franjo Barbo uspio na svoj vlastiti trošak dovesti redovnika preko mora u Ljubljanu. Tu se utvrdilo da je to Biblija Bernardina Frankopana, osim jednog njezinog dijela,³¹ kako smo to već prije spomenuli.

Na sam Dan sv. Katarine, 25. studenoga 1562., skupiše se u Ljubljani u gradskoj vijećnici plemstvo i staleži Kranjske oko fra Nikole Mojzesa, kojega je Barbo doveo. Kada je nastupila pogodba, redovnik je rekao kako je to veliko djelo, kako se on s njim dugo mučio prevodeći ga iz izvornika.³² **F. Bučar**³³ smatra da je to Biblija Ber-

²³ To se vidi iz njegovih pisama Klombneru. Usp. K 84-85, K 138-139, K 195-197. Usp. FANCEV, Jezik 155-156.

²⁴ O tome Barbo piše Klombneru 27. VI. 1562. Usp. K 85.

²⁵ Usp. K 128.

²⁶ Tako je imenuje Trubar u pismu Ungnadu, K 143.

²⁷ Usp. K 138.

²⁸ Hanibal de Comitibus iz Gradišća, revni tražitelj Mojzesove Biblije.

²⁹ Pismo datirano 20. IX. 1562. Usp. K 104.

³⁰ Usp. K 122.

³¹ BUČAR, Odošaji 24; BUČAR, Povijest 69; BUČAR, Hrvatska 352.

³² Tri dana kasnije o tome izvještava Kirchenberg Ungnada. Usp. K 128-129.

³³ BUČAR, Povijest 69; BUČAR, Hrvatska 352.

nardina Frankopana koja se čuvala u nekom samostanu na Rabu te su je tu redovnici prepisivali. Među njima je bio i fra Nikola Mojzes, koji ju je htio dobro prodati. Tu Bibliju, tvrdi Bučar, po svoj je prilici uzeo sad jedan, sad drugi fratar, misleći da će je dobro prodati. **S. Konzul**,³⁴ hrvatski protestantski prevoditelj, također misli da fra Nikola Mojzes nikada nije preveo Bibliju nego je htio dobro trgovati misleći da će je kasnije prevesti ili prepisati.

Je li fra Nikola Mojzes identičan s onim Hrvatom Dalmatincem koji je protestantima u Tübingen donio rukopis hrvatskoga prijevoda Biblije? Nisam uspio vidjeti odakle **F. Bučar**³⁵ zaključuje da jest. Veća je vjerojatnost da nije jer bi ga protestanti u Ljubljani vjerojatno prepoznali, barem po imenu, koje je Hrvat Dalmatinac, boraveći četiri dana u Tübingenu, sigurno rekao. **F. Bučar** na jednom mjestu kaže da je to “po svoj prilici fra Mojzes”, a na drugom da je to “naravno bio onaj dalmatinski fratar s Raba”. Pri tome ne navodi nikakvo obrazloženje za takvu tvrdnju.

Pogodba s redovnikom u Ljubljani nije uspjela. Budući da je za svoju Bibliju (koju nije ponio sa sobom!) naglasio kako je to veliko djelo i kako je dugo radio na njoj, on ju je bio spreman odstupiti ako mu isposluju biskupsku stolicu u Trstu ili Pićnu pokraj Pazina ili, u drugom slučaju, on im je spreman za tri ili četiri godine prepisati cijelu Bibliju, uz uvjet da mu godišnje daju proviziju od 300 dukata,³⁶ i to doživotno.³⁷

Kako su zahtjevi bili pretjerani, posao nije mogao biti sklopljen.³⁸ Izvještavajući baruna Ungnada o tom događaju, Juraj Cvečić, hrvatski protestantski prevoditelj, nekako žali što redovnik nije ponio sa sobom Bibliju i kaže da bi ga već nekako bili nagovorili da im je ustupi, pa makar i prijevarom.³⁹ Redovnik, ne obavivši posao, uputio se kući u svoj zavičaj, na otok Khorsche, odnosno Kherschawerdt (što je po Bučaru nekad Cres, nekad Krk!)⁴⁰ Tu je uskoro i umro. Franjo Barbo, čim je za to čuo, odmah šalje onamo svoga čovjeka kako bi dobio tu Bibliju. Otome on izvještava Ungnada pismom od 3. siječnja 1563.⁴¹ Trubar uvjerava Ungnada da će Barbo “kheinfless noch vneosten sparen seine bibl zu vberkhomen”, a redovnika zove “bezbožnim”.⁴² U isto vrijeme (10. siječnja 1563.) i Stjepan Konzul obavještava baruna Ungnada o Barbinu pothvatu.⁴³

³⁴ K 153-157.

³⁵ Isto 67 i 72.

³⁶ Usp. K 129.

³⁷ Isto 147.

³⁸ Pismo Fabijana Kirchenberga Ungnada 28. studenog 1562. Usp. K 128-130.

³⁹ Usp. K 147.

⁴⁰ 106 BUČAR, Povijest 70; Hrvatska 325.

⁴¹ Usp. K 139.

⁴² “... da neće štedjeti truda ni troškova da dođe do Biblije.” Usp. K 143.

⁴³ Usp. K 156.

No čini se da Barbin poslanik ništa nije uspio obaviti. O tome nam svjedoči pismo koje je Barbo poslao Ungnadu devet mjeseci kasnije (21. listopada 1563.), u kojem stoji da će redovnikovu Bibliju pokušati kupiti za novac.⁴⁴

U svojem traganju za Biblijom umrloga redovnika Barbo se obratio na Mojzesova prijatelja Hanibala de Comitibusa iz Gradišća (Galignano).⁴⁵ Hanibal je tu Bibliju najvjerojatnije uspio nabaviti te ju je 1563. godine dao Trubaru. To zaključujemo iz toga što se sačuvalo Klombnerovo pismo datirano 11. studenoga 1563., u kojem on govori da Trubar ima glagoljsku Bibliju od Hanibala de Comitibusa te da se prevoditelji njome služe. Klombner ujedno ističe da bi tu glagoljsku Bibliju, koja pripada nekom redovniku, svakako trebalo kupiti, makar i za 100 dukata.⁴⁶ Međutim, tu Bibliju Trubar nije poslao u Urach u hrvatsku tiskaru jer je u to vrijeme, kako ćemo kasnije vidjeti, bio u zavadi s hrvatskim reformatorima. Klombner ju je ipak nabavio od Trubara jer on javlja Ungnadu 25. studenoga te godine da će je poslati u Urach.⁴⁷

Osim te “rapske” (odnosno “creske”) Biblije, postoji izričito povijesno svjedočanstvo o postojanju hrvatskoga prijevoda Biblije na Krku. O tome nas izvještava **V. Štefanić**.⁴⁸ U inventaru župne crkve M. B. od uzašašća u Omišlju, biskup Ivan a Turre dao je u svoj zapisnik unijeti popis knjiga župe. Tu, između ostaloga, stoji ovo: “Biblia in carattere schiavo in carta bergamena in foglio”.⁴⁹ Zapisnik je sastavljen 2. svibnja 1590. godine.

Mislim da je to svjedočanstvo vjerodostojno te da je doista riječ o postojanju hrvatske Biblije pisane glagoljicom. Tu najprije treba isključiti protestantski Novi zavjet koji je izišao u Urachu 1562./63. jer bi ga već biskupi prije svakako bili zaplijenili. Ako ne, u knjizi vizitacije bilo bi to svakako spomenuto. Isto je tako isključeno da bi se pod tom “Biblijom” podrazumijevao lekcionar budući da u istom popisu stoji da župa ima Letiomi dell’ anno.⁵⁰

Ne bih se složio s prof. Štefanićem da bi to bila ona ista Biblija koja se spominje u Omišlju 1475./1480., budući da nemamo nikakvih indicija da bi prije Bernardinove Biblije postojao hrvatski prijevod cjelovite Biblije. Biblija iz 1475. godine bila bi ona Biblija kojoj je Karaman ušao u trag, koju spominje Dobrovski, kako smo to već naveli.

⁴⁴ Isto 196.

⁴⁵ BUČAR, Hrvatska 325.

⁴⁶ Usp. K 197.

⁴⁷ Isto 201. Nisam pronašao da bilo tko dijeli Štefanićevu sumnju da bi prijevod koji su pronašli bio staroslavenski (Usp. ŠTEFANIĆ, Hrvatski prijevod HE 493).

⁴⁸ ŠTEFANIĆ, Knjige krčkih glagoljaša 2, 27-28.

⁴⁹ Isto 14.

⁵⁰ Isto, 27-28.

V. Štefanić⁵¹ misli da je to “morala biti neka vrijedna glagoljska knjiga kao rijedak primjerak prijevoda Sv. pisma koji su naši protestanti toliko tražili za štampu”. Time svakako otvaramo pitanje može li se ta Biblija poistovijetiti s “tübingskom” i “rapskom” (odnosno “creskom”) Biblijom. Najprihvatljivije je, a tako misli i F. Bučar,⁵² da se Bernardinova Biblija prepisivala, da su to najviše činili redovnici i da u našem slučaju možemo govoriti o dva ili tri različita prijepisa Bernardinove Biblije.

Ako prihvatimo mogućnost da se u “Biblijama” koje smo spomenuli može gledati Biblija Bernardina Frankopana, onda o njoj možemo znati da je bila prijevod Vulgate, da je pisana glagoljicom, a možda i to da su je prevodili redovnici, franjevci.

Na žalost, ni jedan primjerak Bernardinove Biblije nije se sačuvao do danas. Ako je istina da su protestanti napokon ipak došli u posjed jedne od “Biblija” Bernardina Frankopana te da su se njome služili, onda bismo u protestantskim prijevodima (osobito onim drugoga dijela Novoga zavjeta, posebno onima koji upućuju na Vulgatu) mogli barem nekako naslutiti tekst Bernardinove Biblije.

Izvori i literatura

TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA, ... VTUBINGAEE ANNO M.D. LVV. (slovenski)

PRVI DEL Novoga teštamenta, vatomsu vsi četiri evangelisti i... VTUBINGI. A.F.Y.G. (hrvatski)

KAUSLER E. v., SCHOTT Th., Briefwechsel zwischen Christoph, Herzog von Württemberg, und Petrus Paulus Vergerius, Tübingen 1875.

KOSTREŇIĆ, I. Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559. – 1565., Wien, 1874.

BUČAR, F., Hrvatska protestantska književnost za vrijeme reformacije, Prosvjeta, Zagreb, 8/1900./ 11, 350-352; 13, 416-418; 14, 442-443; 15, 472-475; 16, 510-512; 18, 568-570; 19, 610-611; 22, 694-696; 24, 759-764.

BUČAR, F., Odnosaji Primoža Trubarara prema hrvatskoj tiskari u Württembergu, Zbornik Matice slovenske, Ljubljana, 1908.

BUČAR, F., Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, Zagreb, 1910.

DOBROWSKY, J., Slovanka, Prag 1814. – 1815.

ELZE, T., Die slovenischen Gesangbücher, Wien (bez god.)

FANCEV, F., Jezik hrv. protestantskih pisaca 16. vijeka, Rad JAZU 212/1916., str. 147-225, 214/1916., str. 1-112.

⁵¹ Isto 28.

⁵² BUČAR, Povijest 69.

KIDRIČ, F., Ogrodje za biografiju Primoža Trubarja. Razprave I, izdane Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani, Ljubljana, 1923.

RUPEL, M., Primož Trubar, Beograd, 1960.

RUPEL, M., Slovenski protestantski pisci, Ljubljana, 1934.

SIXT Ch., P.P Vergerius, Brannschweig, 1856.

ŠAFARIK, P. J., Geschichte der südslavischen Litteratur, sv. I. i II., Prag, 1865.

ŠTEFANIĆ, V., Hrvatski prijevod Biblije, HE II, str. 490-494.; EJ I, str. 500-503.

ŠTEFANIĆ, V., Knjige krčkih glagoljaša u XVI stoljeću, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 15/1935. sv. 1-2, str 1-32.

Kratice

1NZgl – Prvi del Novoga Teštamenta (glag.)

1NZsl – Ta prvi deil tiga Noviga Teštamenta (slov.)

EJ – Enciklopedija Jugoslavije

HE – Hrvatska enciklopedija

K – KOSTRENIČIĆ, I., Urkundliche Beiträge zur Geschichte...

KS – KAUSLER E.v., SCHOTT Th., Briefwechsel Zweschen Christoph,...

The Integral Bible Translation in Croatia from Cyril and Methodius to the First Printed Bible

S u m m a r y

Every nation has "a biblical path" in its cultural and religious history. It is its own Bible historicity, an abiding place of God's word within. An important moment of that Bible's path in a certain nation is especially its national first-print of the Bible.

A Bible translation research in these regions has to begin from Cyril-Methodius era, because lot of our biblical documents rely on Cyril-Methodius biblical legacy which came along with particular missals, breviaries and biblical fragments.

From Cyril and Methodius to the first printed Bible in Croatian (1831), we had six integral historically affirmed Bibles.

I regard humbly my contribution of this work to be:

1. the ground-breaking research of our Croatian history in account of the integral Bible translation in order to note all our Bibles with a historical guarantee
2. the source and literature collecting linked with an integral Bible translation
3. the check of source and assertions about Bibles and their translations that came to us
4. the basis, I believe, so that this bibliographic research can lead to further historical studies

In large problem area of the integral Bible translation here, many matters have been left open, requiring further work and research.

Key words: Bibles, Bible from Bernardin Frankopan, the first printed Bible in Croatia